

Mato ZOVKIĆ

EKUMENSKI I MEĐURELIGIJSKI ODNOSI U BISKUPIJI POD VODSTVOM BISKUPA*

Sažetak

U nastupnoj enciklici Ecclesiam suam od 6. 8. 1964. Pavao VI. govori o spremnosti Crkve na dijalog s cijelim čovječanstvom, sa sljedbenicima nekršćanskih religija i s odijeljenim kršćanima. To je utjecalo da Sabor u nastavku rada donese dokumente dijaloga kakvi su Dignitatis humanae personae, Nostra aetate, Unitatis redintegratio i Gaudium et spes. Određeno je da svećenički kandidati i drugi pastoralni djelatnici trebaju biti formirani za ekumenske i međureligijske odnose (OT, 19). Direktorij za primjenu načela i normi o ekumenizmu iz 1993. god. donio je smjernice o obrazovanju za ekumenizam u Katoličkoj Crkvi (br. 55-91) koje su razradene u srodnom dokumentu iz 1995. god. Posinodalna pobudnica Pastores gregis iz 2003. god. traži od biskupa da pri čuvanju jedinstva u biskupiji primjenjuju i načela ispravnoga ekumenizma (br. 64), te da posvećuju primjerenu pozornost međureligijskom dijalogu radi izgradnje mira (br. 68). Direktorij za službu biskupa iz 2004. god. govori o ekumenskom pastoralu (br. 208), te o pastoralu u višereligijskoj sredini (br. 209). Za razliku od dijaloga koji se može organizirati povremeno, ekumenski pastoral i vodstvo biskupije u višereligijskoj sredini traži njegovanje stalnih odnosa s odijeljenim kršćanima i sugradanima drugih vjera. Za to su biskupi potrebni katolički stručnjaci i dijaloški obrazovani pastoralni djelatnici. Ključne riječi: sabor, dijecezanski biskup, dijalog, formacija pastoralnih djelatnika, ekumenski pastoral, višereligijska sredina.

Temu ćemo uklopiti u dijaloški pristup odijeljenim kršćanima te sljedbenicima drugih religija i kultura u duhu Drugoga vatikanskog sabora, ali ćemo se posebno zadržati na Smjernicama za ekumensku i dijalošku dimenziju pri formaciji pastoralnih djelatnika, te završiti posinodskom pobudnicom Ivana Pavla II. od 16. 10. 2003. *Pastores gregis* i Direktorijem *Apostolorum successores* o pastoralnoj službi biskupa koji je izdala Kongregacija za biskupe 2004. god.

* Predavanje održano na kolokviju *Sinodalnost biskupije kao mjesne Crkve* na Vrhbosanskoj katoličkoj teologiji 24. studenoga 2007. - Napomena urednika.

Dijaloško usmjerenje Crkve na Dugom vaticanskom saboru

Papa Pavao VI. objavio je 6. 8. 1964. svoju nastupnu encikliku *Ecclesiam suam*, već osam mjeseci nakon izbora na službu Petrova nasljednika. Karakterističan je podnaslov: "Kako Crkva treba obavljati svoju zadaću (*munus!*) u sadašnjosti." Nakon širega uvoda, enciklika sadrži tri dijela kroz koje Papa gleda zadaću Crkve: svijest, obnova, dijalog.¹ Papa uči da po dijalogu Crkva postaje riječ, poruka i razgovor, jer je religija razgovor između Boga i čovjeka. On kaže: "Crkva mora biti spremna povesti dijalog sa svima ljudima dobre volje, kako unutar svoga kruga tako i izvan njega... Nitko, naime, nije stran njezinu majčinskom srcu; ni prema kome nije ravnodušna i nebrižna u svojoj službi; nitko joj nije neprijatelj, osim koji to sam želi biti... zadužena je da u ljudskoj obitelji promiče jedinstvo, ljubav i mir" (br. 96-97). Cilj je dijaloga ukazivati kako su čudoredne zaslade važne i za sve blagotvorne te ih utvrđivati u ljudskim savjestima. Po dijalogu Crkva postoje pobornica civilizacije, iako se ne poistovjećuje s civilizacijom (br. 101).

- Papa vidi tri kruga osoba s kojima Crkva želi i treba voditi dijalog:
- cijelo čovječanstvo, uključujući i ateiste, radi mira u svijetu (br. 100-109);
 - sljedbenici nekršćanskih religija, prvenstveno židovi i muslimani (br. 110-111);
 - odijeljeni kršćani (br. 112-115);
 - dijalog unutar Katoličke Crkve (br. 116-119).

Papa je uvjeren da mi kršćani i sljedbenici drugih monoteističkih religija štujemo istoga Boga, makar ga drugačije nazivali. Time ne želi reći da su sve monoteističke vjere jednako vrijedne nego da "s poštovanjem priznajemo duhovna i materijalna dobra koja se u tim religijama nalaze... Spremni smo zajedno s njima braniti i promicati ideale vjerske slobode, bratstva među ljudima, prave kulture, društvene dobrotvornosti i društvenoga reda" (br. 111). U ekumenskom dijalogu trebamo više isticati što je svim kršćanima zajedničko nego ono što nas dijeli, dopuštajući opravdane razlike i poštujući duhovnu tradiciju odijeljenih bez relativiziranja katoličke istine (br. 112). Katolike potiče na pokoru i obraćenje radi

¹ Na hrvatski ju je preveo B. Duda, PAVAO VI., *Ecclesiam suam - Crkvu svoju*, Dokumenti 54, Kršćanska sadašnjost (KS), Zagreb, 1979. Kao pogovor prevedenom tekstu priložio je članak "Papa Pavao VI. - učitelj dijaloga". Sada se taj članak nalazi i u njegovoj knjizi *Koncilske teme*, KS, Zagreb, 1992., str. 334-361.

plodnoga dijaloga s odijeljenima. Na unutarnji katolički dijalog pozvani su svećenici, redovnici i vjernici laici kako bi se “unutrašnji crkveni odnosi proželi duhom dijaloga, jer zaista dolikuje da među sobom razgovaraju članovi jedne te iste zajednice koja se temelji na ljubavi” (br. 117). Unutarnji crkveni dijalog osposobljava nas po uvjerenju Pape da spremnije čujemo različite glasove ljudi našega vremena. U područja unutarnjega katoličkog dijaloga Papa ubraja liturgijski život, pobožnost, propovijedanje, škole, tisak, socijalni apostolat, karitas (br. 119). P. Duda zaključuje: “Njegova nastupna enciklika *Ecclesiam suam* predstavlja se uistinu - ako još smijemo govoriti starim jezikom - kao krunski govor, kao prijestolna deklaracija. U njoj on nastupa osobito kao teoretičar dijaloga, još više - kako autoritet dokumenta zahtijeva - kao učitelj dijaloga... Ta enciklika, učiteljska s mnogih stanovišta, ostat će epohalna po svojem trećem dijelu kojim papa Pavao VI. ulazi u povijest kao ‘papa dijaloga’.”²

Podsjetimo se da prema kanonskom pravu opći sabor prekida zborovanje kad umre papa i može nastaviti samo ako ga ponovno sazove novi papa. Pavao VI. najavio je u svojim prvim govorima da Sabor želi nastaviti i privesti kraju te provoditi u život Crkve. Drugo zasjedanje trajalo je od 29. rujna 1963. do 4. prosinca 1963. Na njemu je usvojen dekret o sredstvima društvenoga komuniciranja *Inter mirifica* i Konstitucija o liturgiji *Sacrosanctum Concilium*. Raspravljani su nacrti budućih dokumenata o Crkvi, o ekumenizmu, o odnosu Crkve prema Židovima i dr.³ Treće zasjedanje trajalo je od 14. rujna do 21. studenoga 1964. Na njemu je usvojena Dogmatska konstitucija o Crkvi *Lumen gentium*, zatim Dekret o ekumenizmu *Unitatis redintegratio* i Dekret o istočnim katoličkim Crkvama *orientalium Ecclesiarum*. Čvrsto zasjedanje odvijalo se od 14. rujna do 8. prosinca 1965. Od dokumenata na njemu usvojenih za našu temu važni su: Dekret o pastirskoj službi biskupa *Christus Dominus*, Deklaracija o odnosu Crkve s nekršćanskim religijama *Nostra aetate*, Deklaracija o slobodi religije *Dignitatis humanae personae* i Pastoralna konstitucija o Crkvi u svijetu ovoga vremena *Gaudium et spes*.⁴

² B. DUDA, *Koncilske teme*, str. 361.

³ O saborskim raspravama sustavno je izvještavao *Glas Koncila*. Usp. također G. CAPRILE (ur.), *Il concilio vaticano II - Secondo periodo 1963-1964*, Edizioni “La Civiltà cattolica”, Roma, 1966.

⁴ Glavne podatke o tijeku sabora i stupnjevitom usvajanju dokumenata donosi knjiga DRUGI VATIKANSKI SABOR, *Dokumenti, Latinski i hrvatski*, KS, Zagreb, 1970., str. 771-773. Ista knjiga sa samo hrvatskim tekstom izdana je 1972. god. te na str. 431-433 donosi podatke o saboru.

Dogmatska podloga dijalogu s odijeljenim kršćanima i sljedbenicima drugih religija jest učenje Sabora o slobodi religije koju smatram najvećom doktrinarnom novošću u Katoličkoj Crkvi.⁵ Prihvaćajući načelo međunarodnoga prava da nitko ne smije biti prisiljavan na otpad od vlastite religije ili na prihvaćanje druge religije, Sabor se tu oslanja na biblijsko učenje o dostojanstvu ljudske osobe. Makar bio kršćanski heretik ili sljedbenik religije koja po kršćanskom uvjerenju naučava nešto dogmatski i moralno neispravno, čovjek ne gubi svoje temeljno dostojanstvo razumnoga Božjeg stvorenja: "Ne temelji se pravo na vjersku slobodu na subjektivnom raspoloženju osobe, nego na samoj njezinoj naravi. Zato pravo na tu slobodu ostaje i onima koji ne udovoljavaju obvezi da traže istinu i da uz nju prijanjaju; i vršenje toga prava ne može se priječiti dokle god se poštuje pravedni javni poredak" (DH, 2,2). Pravo na vjersku slobodu imaju pojedinci, obitelji, zajednice. Ono uključuje potrebu podizanja bogomolja, vjerskih škola i karitativnih institucija, te pravo nastupanja u društvu u skladu s vlastitom vjerom. Vjerska sloboda uključuje i odgovornost za opće dobro društva i sugrađana. Zato Sabor "potiče sve, a osobito one koji se brinu za odgoj drugih, da nastoje odgojiti ljude koji će, podlažući se moralnom redu, slušati zakonitu vlast i kojima će na srcu bit istinska sloboda; ljude naime koji će vlastitim sudom prosuđivati stvari u svjetlu istine, svoja djelovanja obavljati s osjećajem odgovornosti i nastojati da slijede što god je istinito i pravo, rado surađujući s drugima" (DH, 8,2). U ovome je uključena spremnost na suradnju s pojedincima i skupinama drugačije vjere, a plodne suradnje nema bez dijaloga kojim partneri jednu druge upoznaju.

Ovakav stav Sabora prema religijskoj slobodi i pluralnosti religija donio je i nov stav Crkve prema Židovima, muslimanima, budistima i sljedbenicima drugih nekršćanskih religija, izražen u Deklaraciji *Nostra aetate*. Povod za ovaj dokument je "zadaca Crkve da promiče jedinstvo i ljubav među ljudima a također i među narodima" (NAE, 1,1). Zato Crkva "bodri svoje sinove da razborito i s ljubavlju putem razgovora i suradnje sa sljedbenicima ostalih religija, svjedočeći kršćansku vjeru i život, priznaju, čuvaju i promiču ta duhovna i moralna dobra kao i te socijalno-kulturne vrednote" (NAE, 2,3). U nastavku saborski oci izražavaju žaljenje zbog čestih sukoba i neprijateljstava između kršćana i muslimana u prošlosti te pozivaju "sve da se, zaboravivši što je bilo, iskreno trude oko međusobnog razumijevanja i da zajednički štite i promiču socijalnu prav-

⁵ Usp. M. ZOVKIĆ, "Koncilski nauk o slobodi religije", u knjizi: M. ZOVKIĆ, *Medureligijski dijalog iz katoličke perspektive u Bosni i Hercegovini*, Vrhbosanska katolička teologija, Sarajevo, 1998., str. 15-27.

du, čudoredna dobra i slobodu za sve” (NAE, 3,2). Ovo se očito može ostvarivati samo iskrenim i trajnim dijalogom uz promicanje zajedničkih vrijednosti i poštivanje razlika u vjeri. U odsjeku o odnosu prema današnjim Židovima Sabor osuđuje progone nevinih Židova kroz povijest, ističe zajedničku biblijsku i duhovnu baštinu te preporučuje međusobno “poznavanje i poštivanje koje se zadobiva osobito biblijskim i teološkim studijem i bratskim razgovorima” (NAE, 4,5).

Konstitucija *Gaudium et spes* u poglavlju “Ljudska zajednica” (br. 23-32) govori o uzajamnoj ovisnosti pojedinca i društva i promicanju općega dobra. U tom duhu “poštivanje i ljubav moraju se protegnuti i na one koji drugačije od nas misle i rade u društvenim, političkim ili vjerskim pitanjima. Jer, sa što više čovječnosti i ljubavi prodremo u njihov način mišljenja, lakše ćemo moći s njima zapodjenuti dijalog” (GS, 28,1). U poglavlju “Zadaća Crkve u suvremenom svijetu” (br. 40-45) riječ je o uslugama koje Crkva preko svojih vjernika pruža svijetu, ali i o kulturno-duhovnim dobrima koja kroz povijest u svom djelovanju uzima od svijeta. Temelj za dijalog Crkve i svijeta jest dostojanstvo ljudske osobe, zatim ljudska zajednica i duboko značenje ljudske djelatnosti (GS, 40,1). Laike poziva sabor da u svom svjetovnom zvanju i djelovanju prožimaju svijet kršćanskim vrijednostima kao svjedoci Kristovi. U tom duhu biskupi su pozvani tako upravljati Crkvom da zemaljske djelatnosti vjernika budu prožete svjetlom evanđelja: “Ustrajnim studijem neka se tako osposobe da mogu izvršiti svoju ulogu u dijalogu sa svijetom i s ljudima bilo kojeg mišljenja” (GS, 43,4). Dijalog sa svijetom ovdje pretpostavlja dijalog unutar Crkve.⁶ Posljednje poglavlje GS nosi naslov “Promicanje mira i izgradnja zajednice naroda” (br. 77-90). Tu su kršćani pozvani “da se ujedine sa svima doista mirotvornim ljudima da bi izmolili i izgradili mir” (GS, 78,4). Za to je potrebno odgojiti novi mentalitet, te davati novo usmjerenje javnom mnijenju, što traži mijenjanje srca i suradnju s drugim ljudima (br. 79,6). Konstitucija završava pozivom na dijalog pastira i vjernike unutar Crkve, dijalog s odijeljenim kršćanima, dijalog sa sljedbenicima drugih religija, s humanistima koji ne priznaju Stvoritelja: “Budući da je Bog Otac počelo i svrha svega, pozvani tim istim ljudskim i božanskim pozivom, možemo i moramo bez prevare u pravom miru surađivati na izgradnji svijeta” (GS, 92,5). Ovdje su misli iz enciklike *Ecclesiam suam* ugrađene u saborski dokument.

⁶ Usp. komentar GS 40-45, H.-J. SANDER, “Theologischer Kommentar zur Pastoral-konstitution über die Kirche in der Welt von heute *Gaudium et spes*”, u: *Herders theologischer Kommentar zum Zweiten vatikanischen Konzil*, Band 4, Herder, Freiburg, 2005., str. 758-765.

U vremenu slobodnoga djelovanja Crkve u bivšim zemljama socijalizma ova konstitucija dobiva novu važnost.⁷

Dekret o ekumenizmu *Unitatis redintegratio* pod ekumenizmom, između ostaloga, misli i dijalog kojim se stječe istinitija spoznaja i pravičniji sud o drugim kršćanima i postiže živa suradnja. "Kad to vjernici Katoličke Crkve, pod budnim okom pastira, razborito i strpljivo vrše, sve to pridonosi i napretku pravičnosti i istine, sloge i suradnje, bratstva i sjedinjenosti" (UR, 4,2-3).⁸ Dijalog traži izlaganje katoličke vjere na način da razumiju i rastavljena braća (UR, 11).

Dekret o pastirskoj službi biskupa pretpostavlja dogmatsko učenje *Lumen gentium* o biskupima kao nasljednicima zbora apostola na čelu s Papom, te o njihovoj zadaći učenja, posvećivanja i upravljanja u biskupiji kao mjesnoj Crkvi (LG, 18-29). Komentatori upozoravaju da je tokom prerade prvih nacрта budućega dokumenta namjerno uveden izraz *munera episcopi* (zadaće biskupa), dok je Prvi vatikanski sabor u duhu srednjovjekovne ekleziologije govorio *de potestate*. Najava rasprave o biskupima na Drugom vatikanskom saboru nadahnula je mnoštvo istraživačkih djela uoči sabora i tokom sabora.⁹ CD 13 ističe da izlaganje kršćanskoga nauka treba prilagoditi potrebama vremena u smislu da odgovara na teškoće i na pitanja koja muče današnje ljude. Takvim postupanjem biskupi i svi koji imaju udjela na učiteljskoj službi Crkve očituju majčinstvo Crkve koja se brine za sve ljude, bili oni vjernici ili nevjernici. "Budući da Crkva ima zadaću da uspostavi dijalog s ljudskim društvom u kojem živi, dužnost je u prvom redu biskupa da prilaze ljudima te da traže i promiču dijalog s njima, kako bi istina uvijek bila povezana s dobrotom, razumijeva-

⁷ Usp. N. A. ANČIĆ - T. MATULIĆ (prir.), *Svijetu ususret. Hrvatska katolička teologija i teološki dijalog u Europi*, Crkva u svijetu, Split, 2007., str. 17-176. Knjiga sadrži šest priloga o Konstituciji GS. Josip Grbac piše o nastanku Konstitucije (str. 17-38), Norbert Mette o GS kao pastoralnom dokumentu (39-54), Đuro Zalar o dijaloškoj antropologiji GS (55-79), Tonči Matulić o teološkom vrednovanju kulture prema GS 53-62 (81-127), Nela Gašpar o teologiji ljudske djelatnosti u GS (129-156) i Jadranka Garmaz o solidarnosti i služenju kršćana u svijetu prema GS (157-176). Uz članak T. ŠAGI-BUNIĆA, "Polazište dijaloga. Uvod u Konstituciju 'Gaudium et spes'", Dokumenti 7, KS, Zagreb 1968., str. 97-113, ovo su prvi teološki komentari cijele Konstitucije GS ili pojedinih njezinih dijelova.

⁸ Usp. komentar UR 4 gdje dijalog pripada na bit ekumenizma, R. PERIĆ, *Dekret o ekumenizmu*, FTI, Zagreb, 1987., str. 60-71.

⁹ Usp. Guido BAU-SENHART, "Theologischer Kommentar zum Dekret über das Hirtenamt der Bischöfe in der Kirche *Christus Dominus*", u: P. HÜNERMANN - B. J. HILBERATH (Hg.), *Herders Theologischer Kommentar zum Zweiten Vatikanischen Konzil*, Band 3, Herder, Freiburg - Basel - Wien, 2005., str. 229-242.

nje s ljubavlju. Ti spasonosni dijalozi (*salutis colloquia*) moraju se isticati jasnoćom govora a istodobno i poniznošću i blagošću. Isto tako ti dijalozi moraju biti prožeti potrebnom razboritošću, povezanom s povjerenjem koje unapređuje prijateljstvo i tako upravo pridonosi da se duhovi ujedinjuju” (CD, 13,2). U smjernicama Dekreta za pastirsku službu biskupa istaknuto je da trebaju služiti biskupijskoj zajednici, u povjerljivu saobraćaju sa svećenicima promicati sveukupno pastoralno dobro čitave biskupije, upoznavati socijalne prilike svojih vjernika zanimajući se njihovu dob, stalež i narodnost, za starosjedioce, pridošlice i strance. “Biskupi moraju ljubiti odijeljenu braću te i svojim vjericima preporučivati da ih susreću prijateljski i s ljubavlju, a treba da podupiru i ekumenizam kako ga shvaća Crkva. Neka im na srcu budu i nekršćani, da i njima zasja ljubav Isusa Krista, za koga biskupi svjedoče pred svima ljudima” (CD, 16,4). Služba upravljanja ovdje je obrađena biblijskom slikom pastira koji se treba brinuti za vlastite svećenike, vjernike, za odijeljenu braću i za nekršćane.

Formacija pastoralnih djelatnika za ekumenske i međureligijske odnose

U Dekretu o odgoju i obrazovanju svećenika *Optatam totius* Sabor traži da formacija svećeničkih kandidata bude pastoralno usmjerena, je će oni preuzimanjem prezbiterske službe biti evangelizatori, liturzi i pastiri sasvim konkretnih zajednica. U tom duhu Sabor određuje: “Općenito kod pitomaca treba razvijati sposobnosti koje najviše pridonose dijalogu s ljudima kao što je sposobnost da druge saslušaju i da svoje srce otvore u duhu ljubavi različitim okolnostima ljudske solidarnosti” (OT, 19,2). Ovaj zgusnuti tekst pretpostavlja sve što Koncil i dokumenti katoličkog učiteljstva govore o odgoju mladih za ljudsku u kršćansku zrelost, zatim o dijalogu s ljudima različitih vjera i kultura te o čitanju znakova vremena.¹⁰ Ovo je pobliže razrađeno u poglavlju “Strogo pastoralna formacija” *Temeljnih odredbi o svećeničkom odgoju i obrazovanju* Kongregacije za katolički odgoj od 6. siječnja 1970.¹¹ Osnovno je da pastoralna usmjerenost treba biti prisutna u svim teološkim disciplinama i u odgojnom programu

¹⁰ Usp. komentar OT 19-21, Vladimir MERČEP, *Dekret o svećeničkom odgoju i obrazovanju 'Optatam totius'*, FTI, Zagreb 1988., str. 211-218.

¹¹ SVETA KONGREGACIJA ZA KATOLIČKI ODGOJ, *Temeljne odredbe o svećeničkom odgoju i obrazovanju - Ratio fundamentalis institutionis sacerdotalis*, Latinski i hrvatski tekst, Dokumenti 28, KS, Zagreb, bez godine, br. 94-99, str. 112-117.

bogoslova te da tokom studija treba biti posvećena pozornost socijalnim prilikama u kojima će djelovati mladi prezbiteri. U tom ozračju spomenut je i "pastoralni dijalog s nekatolicima i nekršćanima" (br. 94,2). U tu svrhu predviđene su i pastoralne vježbe koje bi se trebale odvijati tokom praznika, ali prema programu koji brižno planiraju i vode sjemenišni poglavari (br. 98). Prigodom petnaeste obljetnice ovoga dokumenta Kongregacija je 15. ožujka 1985. priredila dopunjeno izdanje.¹² U poglavlju "Strogo pastoralni odgoj" (br. 94-99) stoji na početku dugačka bilješka koja službeno pojašnjava pojam pastoralne formacije, a u kasnijim bilješkama Kongregacija upućuje na novije dokumente Svete Stolice s toga područja uključivši Zakonik crkvenog prava iz 1983. god.

Daljnji značajni dokument jest *Direktorij za primjenu načela i normi o ekumenizmu* od 25. ožujka 1993.¹³ U predgovoru je istaknuto da je to novo, konkretizirano izdanje Ekumenskih direktorija iz 1967. i 1970. god., dopunjeno smjernicama temeljenim na Kodeksu iz 1983. god., te na Katekizmu Katoličke Crkve iz 1992. god. Dokument je namijenjen biskupima, ali i vjernicima laicima, te nekatoličkim partnerima treba "biti sredstvo u službi cijele Crkve, a osobito onih koji su u ekumenskoj djelatnosti" (br. 6). Ima pet poglavlja:

- I. Traženje jedinstva kršćana (br. 9-36);
- II. Ustrojstvo službe kršćanskoga jedinstva u Katoličkoj Crkvi (br. 37-54);
- III. Obrazovanje za ekumenizam u Katoličkoj Crkvi (br. 55-91);
- IV. Zajedništvo u životu i duhovnoj djelatnosti među krštenima (br. 92-160);
- V. Ekumenska suradnja, dijalog i zajedničko svjedočenje (br. 161-218).

Nas se tiču dijelovi trećega i petoga poglavlja. Na početku trećega poglavlja istaknuto je da odgoju Božjega naroda za ekumenizam pridoneše kršćanski odgojitelji, djelatnici viših specijalnih ustanova, župnici i drugi zaređeni služitelji, ali to treba biti pod odgovornošću dijecezanskoga biskupa i biskupske konferencije (br. 55). U sredstva za ekumensko obrazovanje vjernika ubrojeno je propovijedanje, kateheza, liturgija, duhovni život, socijalna i karitativna djelatnost prožeta vjerom. Među područja

¹² Usp. BISKUPI JUGOSLAVIJE, *Odgoj i obrazovanje svećeničkih kandidata i drugi dokumenti*, Dokumenti 79, KS, Zagreb, 1986., str. 159-267.

¹³ PAPINSKO VIJEĆE ZA PROMICANJE JEDINSTVA KRŠĆANA, *Direktorij za primjenu načela i normi o ekumenizmu*, IKA - Dokumenti Knjiga 3, IKA, Zagreb, i VIJEĆE ZA EKUMENIZAM I DIJALOG HBK, Zagreb, 1994. Na kraju je priložen "Pogovor" (str. 137-145) dr. Antuna Škvorčevića kao tajnika Vijeća za ekumenizam i dijalog HBK.

takvoga obrazovanja Dokument ubraja obitelj, župu, školu, skupine, udruženja i crkvene pokrete. Kako zaređeni službenici trebaju pomagati drugima u susretanju s Kristom, tijekom studija trebaju razvijati vrlinu dijaloga (br. 70). Oni će biti čuvari i graditelji jedinstva Crkve pod vodstvom biskupa i zato svi predmeti tijekom studija trebaju biti ekumenski obilježeni (br. 71-78). Uz to u programu studija treba postojati i posebni predmet "ekumenizam" koji obuhvaća povijest ekumenizma, namjenu i metode ekumenskoga djelovanja, institucionalne oblike zbližavanja i posebne probleme kao što su zajedničko sudjelovanje u bogoslužju, prozelitizam, irenizam i dr. (br. 79-82). Osnovama ekumenske formacije podliježu i nezaređeni službenici koji će biti pastoralni suradnici (br. 83-86). Dokument posebno razrađuje ulogu katoličkih teoloških učilišta u ekumenskoj formaciji tijekom redovnog studija, te u permanentnoj izobrazbi pastoralnih djelatnika, bili oni zaređeni ili ne (br. 87-91).

U okviru četvrtog poglavlja postoji odsjek "Mješovite ženidbe" (br. 143-160). Dokument uočava da raste broj ženidbi među razdijeljenim kršćanima pa takvima treba pomagati ne samo u pripravi za sklapanje kršćanskoga braka nego ih i pastoralno pratiti u bračnom i obiteljskom životu. U tu svrhu pastoralni djelatnici trebaju uspostaviti kontakte sa službenicima drugih Crkava i crkvenih zajednica na svome području, upoznati običaje i vjerničku praksu nekatoličkih partnera, te poticati takve partnere na zajedničku molitvu i proučavanje Svetoga Pisma. Napominje da katolički pastoralni djelatnik treba poštivati vjerničku savjest nekatoličkoga partnera, jer sadašnje kanonske norme ne traže da nekatolik potpiše ili obeća odgoj djece u katoličkoj vjeri (takav samo prima do znanja obvezu svoga katoličkog partnera). Na temelju osobnoga svećeničkog iskustva moram s tugom istaknuti da mi samo zatražimo potrebne dokumente od nekatoličke stranke i oprost od vlastitoga biskupa za stupanje katolika u takav brak, ali kasnije ne posvećujemo dostatnu pozornost takvim obiteljima nakon što im se rode djeca.

U okviru petog poglavlja postoji odsjek o ekumenskom dijalogu (br. 172-182). Dijalog prati sve oblike ekumenske suradnje i bitna je u njemu spremnost na slušanje kako bismo partnere shvatili i bili od njih shvaćeni. Dijalogom spoznajemo što nam je u vjeri zajedničko a što različito. Dijalog se može poduzimati na razini pojedine biskupije, biskupske konferencije, pojedinoga mjesta, strukovne skupine (liječnici, odgojitelji, roditelji...). Katolici se pri tome trebaju držati uputa općega crkvenog učiteljstva i vlastitog biskupa. Dokument ohrabruje suradnju visokoškolskih ustanova u ekumenskoj formaciji i pothvatima (br. 191-203). Jasno da je za ovakvu suradnju potrebna dobra volja i stručna opremljenost katoličkih i

nekatoličkih partnera na pojedinom području. Konkretno, na području Vrhbosanske nadbiskupije i crkvene pokrajine postoji pravoslavno teološko učilište, ali ne i učilišta različitih protestantskih zajednica. Samom odredbom biskupa i episkopa ova suradnja neće zaživjeti. Potrebni su razboriti i strpljivi pojedinci koji inicijative crkvenih predstojnika svoga područja provode u djelo.

Papinsko vijeće za promicanje jedinstva kršćana, u suradnji s Kongregacijom za nauk vjere i Kongregacijom za katolički odgoj priredilo je 1995. god. novi dokument o ekumenskoj dimenziji u formaciji onih koji se spremaju za pastoralne djelatnike kao razradu smjernica iz Direktorija od 25. 3. 1993.¹⁴ Vrlo je sadržajan naziv „ekumenska dimenzija“ jer se radi ne samo o primanju određenoga znanja tijekom studija nego o životnom stavu, o trajnoj dimenziji koja u pastoralnim djelatnicima ostaje pri svemu njihovom služenju katoličkim vjernicima i drugim osobama na području njihove službe. U naslovu je uz to važan izraz “di chi si dedica al ministero pastorale - onih koji se posvećuju pastoralnoj službi”. Pretpostavka je da za tu službu imaju studijsku kvalifikaciju i kanonsko poslanje dijecezanskoga biskupa, te da su odani pastoralnom ministeriju. Ova formulacija u naslovu također pokazuje da Vijeće misli na zaredene služitelje kao što su svećenici i dakoni, ali i na vjernike laike u pastoralnoj službi. U uvodu je istaknuta potreba ekumenske formacije svih katoličkih vjernika, te posebno studenata teologije koji mogu biti bogoslovi i vjernici laici što se spremaju za pastoralnu službu u Crkvi. Tu je, između ostaloga rečeno:

“Svaka doktrinarna formacija o ekumenizmu treba voditi računa o *kontekstu* u kojem se odvija. Posebnu pozornost treba posvetiti ekumenskom kontekstu i pastoralnim potrebama svojstvenim određenoj zemlji ili određenom području. Modeli, strukture kao i opseg programa teologije namijenjenog studentima znatno se razlikuju od zemlje do zemlje. Zato će teološki fakulteti, bogoslovna sjemeništa, novicijati redovničkih zajednica uz druge pastoralne, teološke ili katehetske institute postupati prema svojim mogućnostima i u vidu svojih obveza. Stoga nije ostvariv niti se može postići jedinstven projekt koji bi vrijedio za sve programe formacije” (br. 7c-8).

Evo pregleda Dokumenta:

- I. Uvjeti nužni za uvođenje ekumenske dimenzije na svako područje teološke formacije (br. 9-21):

¹⁴ PONTIFICIO CONSIGLIO PER LA FORMAZIONE DELL' UNITA' DEI CRISTIANI, *La dimensione ecumenica nella formazione di chi si dedica al ministero pastorale*, tekst mi je uzeo s portala Svete Stolice dr. Tomo Vukšić i zahvaljujem mu.

- A. Ključni elementi za ekumensku dimenziju svakoga teološkog predmeta (br. 10-15);
 - B. Ekumenska metodologija za teološke predmete (br. 16-19);
 - C. Praktične preporuke (br. 20-21).
- II. Posebno predavanje ekumenizma (br. 22-30):
- A. Sadržaj općega uvoda u ekumenizam (br. 25);
 - B. Teme koje treba posebno obrađivati (br. 26);
 - C. Uvažavanje tekstova i priručnika (br. 27);
 - D. Druge preporuke (br. 28-30).

Iz 88 bilježaka koje upućuju na dokumente crkvenoga učiteljstva te na "Informacije" Vijeća,¹⁵ vidi se da ovaj dokument treba razumijevati kao primjenu i razradu ranijih. Na početku odsjeka o ekumenskoj dimenziji u svim predmetima teološkoga studija istaknuto je da studij treba osposobiti i motivirati za *ekumenske odnose*: "Ekumenski odnosi sačinjavaju složenu i osjetljivu zbilju koja obuhvaća studij, te istovremeno teološki dijalog, kontakte, bratske odnose, molitvu i praktičnu suradnju. Pozvani smo na djelovanje na svim ovim područjima. Ograničavanje na jedno od njih zanemarujući ostala ne bi davalo nikakvoga rezultata. Ovo globalno gledanje ekumenskoga djelovanja valja stalno imati na umu kada predstavljamo ili tumačimo svoje zalaganje" (br. 7). Ključni elementi za ekumensku dimenziju svakoga teološkog predmeta jesu hermeneutika, hijerarhija istina i željeni plodovi ekumenskoga dijaloga. U tu svrhu preporučeni su dogovori katoličkih profesora pojedinih disciplina oko unošenja ekumenske dimenzije u njih, te suradnja s nekatoličkim profesorima koji to hoće.

Ekumenizam kao predmet mora biti obvezatan na katoličkim teološkim učilištima, te biti popraćen konkretnim ekumenskim iskustvom. Predmet obuhvaća učenje Katoličke Crkve o odnosima s Crkvama i crkvenim zajednicama odvojenim od Svete Stolice, s poviješću razlaza među kršćanima i novim pokušajima zbližavanja po dokumentima koje su potpisale Katolička Crkva i pojedine od odijeljenih Crkava. Ne smije se prešućivati bolno pitanje hijerarhije i zajedništva u sakramentima.

Dosada ne postoji sličan dokument Papinskoga vijeća za odnose sa sljedbenicima nekršćanskih religija. Istina, ovo vijeće i Kongregacija za evangelizaciju naroda izdali su 19. svibnja 1991. praktične napatke za dijalog,¹⁶

¹⁵ Bilten izlazi na francuskom pod nazivom *Service d'information* i na engleskom pod naslovom *Information Service*. Adresa ureda: Vila dell'Eba 1, 00193 Roma, Tel. 06 698 84085.

¹⁶ Fr. ARINZE - J. TOMKO, *Dijalog i navještaj. Razmišljanja i upute o međuvjerskom dijalogu i o navještaju evanđelja Isusa Krista*, prijevod s talijanskog, predgovor i kompjutorska obrada don Tomo Vukšić, Misijska centrala, Sarajevo, 1992.

ali ne ulaze izravno u pitanje formacije budućih pastoralnih djelatnika. Razlog bi mogli biti neuspjeli pokušaji nakon Sabora da se stvori katolička teologija nekršćanskih religija, zbog čega su neki teolozi bili disciplinski pocesuirani.¹⁷ Kako OT 16 određuje da pripravnike na ministerijalno svećeništvo i druge studente teologije “treba uvesti u poznavanje drugih religija koje su više raširene u dotičnoj zemlji”, “religije” su uvedene na sva teološka učilišta, a na Vrhbosanskoj katoličkoj teologiji religije i općenito i islam posebno proučavaju se u sastavu fundamentalne teologije. Dekret o misijskoj djelatnosti Crkve *Ad gentes* traži da kršćani u misijskim zemljama “sudjeluju u kulturnom i socijalnom životu različitim dodirima i poslovima. Neka se sužive s njihovim narodnim i vjerskim predajama; neka s radošću i poštovanjem otkrivaju klice Riječi koje se tu kriju” (AG, 11,2). Isti dekret traži da se budući misijski djelatnici “znanstveno pripreme za svoju zadaću, navlastitō za dijalog s nekršćanskim religijama i kulturama” (AG, 34). Ivan Pavao II. izdao je encikliku o trajnoj vrijednosti misijske naredbe *Redemptoris missio* 7. prosinca 1990. povodom 25. obljetnice saborskoga dekreta *Ad gentes*.¹⁸ U njoj donosi i odsjek: “Dijalog s braćom inovjercima” (br. 55-57). Za njega je međureligijski dijalog “djelatnost koja ima vlastite razloge, potrebe, dostojanstvo: proizlazi iz dubokog poštovanja prema svemu što je u čovjeku učinio Duh, koji puše gdje hoće. Naime Crkva nastoji razotkriti ‘klice Riječi’, ‘zrake istine koja prosvjetljuje sve ljude’, klice i zrake koje su u osobama i u vjerskim predajama čovječanstva. Dijalog se zasniva na ufanju i ljubavi i donijet će plodove u Duhu. Druge religije Crkvi su pozitivan izazov: potiču je naime da otkriva i prepoznaje znakove Kistove nazočnosti i djelovanja Duha, kao i da dublje istraži svoju narav i posvjedoči cjelovitost objave, kojoj je čuvarica na dobro sviju” (br. 56).

Pastoralnu djelatnost u biskupiji kao mjesnoj Crkvi predvodi i uređuje dijecezanski biskup. Zato je on prvenstveno nadležan i dužan brinuti

¹⁷ Jedan od njih je isusovac Jacques Dupuis. Usp. G. O'COLLINS, “Jacques Dupuis - His Person and Work”, u: D. KENDALL - G. O'COLLINS (editors), *In Many and Diverse Ways. In Honor of Jacques Dupuis*, Orbis Books, Maryknoll, New York, 2003., str. 18-29. Jedan od priloga u ovoj knjizi je M. L. FITZGERALD “Dialogue and Proclamation’ - A Reading in the Perspective of Christian-Muslim Relations”, str. 181-193. Autor je u vrijeme pisanja svoga članka bio predsjednik Papinskog vijeća za odnose s nekršćanskim religijama. Usp. također M. DHAVAMONY, “Religioni non cristiane”, u: PONTIFICIA UNIVERSITA' URBANIANA, *Dizionario di missiologia*, Edizioni Dehoniane, Bologna, 1993., str. 433-438. Službeni pregled teologije nekršćanskih religija donosi MEĐUNARODNO TEOLOŠKO POVJERENSTVO, *Kršćanstvo i religije*, Dokumenti 112, KS, Zagreb, 1999.

¹⁸ IVAN PAVAO II., *Redemptoris missio. Enciklika o trajnoj vrijednosti misijske naredbe*, Dokumenti 96, KS, Zagreb, 1991.

se za ekumensku i religijsku formaciju pastoralnih djelatnika. Dakako zajedno s drugim biskupima iz sastava biskupske konferencije u pojedinoj državi i u osluškivanju smjernica Svete Stolice.

Ekumenski i međureligijski odnosi u pojedinoj biskupiji

Ivan Pavao II. u program ulaska Crkve u treće tisućljeće uvrstio je i posebnu sinodu biskupa na kojoj će zajedno s drugim pastirima mjesnih Crkva razmišljati o pastirskom služenju u sadašnjim prilikama. Sinoda je održana od 30. rujna do 27. listopada 2001. o temi "Lik biskupa služitelja evanđelja Isusa Krista za nadu svijeta".¹⁹ Biskupi su svoja razmišljanja formulirali u preko 60 "propozicija" od kojih je Papa načinio posinodsku pobudnicu *Pastores gregis - Pastiri stada*²⁰ i objavio je 16. listopada 2003. Nakon uvoda (br. 1-5) slijede poglavlja:

- I. Misterij i biskupska služba (br. 6-10);
- II. Biskupov duhovni život (br. 11-25);
- III. Učitelj vjere i glasnik Riječi (br. 26-31);
- IV. Službenik milosti vrhovnoga svećeništva (br. 32-41);
- V. Biskupovo pastirsko upravljanje (br. 42-54);
- VI. U zajednici Crkava (br. 55-64);
- VII. Biskup pred aktualnim izazovima (br. 65-72).

U okviru šestog poglavlja govori se o vezama dijecezanskog biskupa sa Svetom Stolicom, s drugim biskupima unutar biskupske konferencije, te o ekumenskim odnosima prema odijeljenim kršćanima koji žive na području dotične biskupije. Cijeli br. 64 naslovljen je "Jedinstvo Crkve i ekumenski dijalog". Tu Papa podsjeća biskupe na Isusovu molitvu za jedinstvo njegovih učenika (Iv 17,21) te dodaje: "Katolička se Crkva osjeća nepovratno angažiranom u ekumenskom dijalogu, o kojemu ovisi uspješnost njezina svjedočenja u svijetu. Potrebno je, stoga, ustrajati na putu dijaloga i ljubavi." Biskupi su na sinodi sebe obvezali da će "u svojoj biskupiji promicati taj dijalog i razvijati ga *in veritate et caritate* (usp. Ef 4,15)". Konkretni oblici promicanja dijaloga jesu: uzajamno upoznavanje, susreti, prikladne inicijative, svjedočenje ljubavi. Nasuprot opasnostima tzv. nestrpljiva ekumenizma važno je prihvaćanje ispravnih načela ekume-

¹⁹ *Glas Koncila* 2001. izvijestio je o sinodi u brojevima 40 (od 7. 10.), 41 (od 4. 10.), 42 (od 21. 10.), 43 (od 28. 10.) i 44 (od 4. 11.). Svaki put na str. 4.

²⁰ IVAN PAVAO II., *Pastores gregis - Pastiri stada. Posinodska apostolska pobudnica o biskupu služitelju evanđelja Isusa Krista za nadu svijeta*, Dokumenti 137, KS, Zagreb, 2003.

nizma "u sjemeništima s kandidatima za svetu službu, u župama i ostalim crkvenim strukturama". Unutrašnji život biskupije treba pružati "svjedočanstvo jedinstva u poštivanju i u otvaranju sve širih prostora u koje neka budu prihvaćena i razvijena njihova velika bogatstva i razne teološke, duhovne, liturgijske i disciplinarne tradicije". Kad spominje ispravni ekumenizam u bogoslovnim sjemeništima, na župama i u drugim biskupijskim strukturama, Papa pretpostavlja smjernice o ekumenskoj formaciji budućih pastoralnih djelatnika iz Direktorija 1993. i Smjernica 1995. god.²¹

U sedmom poglavlju, među aktualnim izazovima koje biskupi trebaju hrabro prihvatiti nabrojani su: zauzimanje za pravdu i mir, međureligijski dijalog, za skladan građanski, društveni i gospodarski život, za čuvanje prirodnoga okoliša, za zdrave obitelji i za migrante. Papa kaže: "Dijalog među religijama mora biti u službi mira među narodima. Religijske tradicije posjeduju naime nužna sredstva za prevladavanje podjela i za poticanje uzajamnog prijateljstva i poštovanja među narodima... Sinodski su oci snažno istaknuli važnost međureligijskog dijaloga za mir te zatražili od biskupa da se založe u tom smislu u svojim biskupijama" (br. 68). Među-religijski dijalog je dio nove evangelizacije, osobito u gradovima i na radnim mjestima. "Međureligijski dijalog zahtijeva svakodnevni život mnogih kršćanskih obitelji te mu zbog toga biskupi, kao učitelji vjere i pastiri Božjeg naroda, moraju dati primjerenu pozornost." Kršćani koji žive među sugrađanima drugih religija trebaju svojim ponašanjem svjedočiti univerzalnost spasenja dostupnog u Kristu po Crkvi, bez vjerskoga relativizma. Kršćanska nada ostaje trajni temelj međureligijskoga dijaloga. Uz pretpostavljanje svega što je o potrebi međureligijskog dijaloga rečeno u sarskim dokumentima i kasnijim smjernicama, ovdje je skrenuta pozornost na okolnosti u pojedinoj biskupiji i župi. Biskup daje osobni primjer ali i smjernice svećenicima i vjernicima za kontakte s vjernicima drugih religija u njegovoj biskupiji.²²

Kongregacija za biskupe izdala je 22. veljače 2004. Direktorij za pastoralnu službu biskupa, koji je nastavak sličnoga direktorija iz 1973. god. i razrada načela iznesenih u posinodskoj pobudnici *Pastores gregis*.²³ Nakon uvoda Direktorij sadrži poglavlja:

²¹ Usp. I. SPITERIS, "Il vescovo, l'unità della Chiesa ed il dialogo ecumenico", u: *Lateranum*, LXXI (2005), N. 2-3, 659-672.

²² Usp. P. SELVADAGI, "Il vescovo e il dialogo interreligioso", u: *Lateranum*, LXXI (2005), N. 2-3, 641-658.

²³ CONGREGAZIONE PER I VESCOVI, *Direttorio per il ministero pastorale dei vescovi "Apostolorum successores"*, Libreria editrice vaticana, 2004. Na kraju je stavljeno opširno tematsko kazalo, str. 259-290.

- I. Identitet i poslanje biskupa u otajstvu Krista i Crkve (br. 1-12);
- II. Briga biskupa za opću Crkvu i suradnja biskupa međusobno (br. 13-32);
- III. Biskupova duhovnost i trajna formacija (br. 33-54);
- IV. Biskupova služba u partikularnoj Crkvi (br. 55-117);
- V. Zadaća naučavanja kod dijecezanskoga biskupa (br. 118-142);
- VI. Zadaća posvećivanja kod dijecezanskoga biskupa (br. 143-158);
- VII. Zadaća upravljanja kod dijecezanskoga biskupa (br. 159-210);
- VIII. Župa, dekanat, pastoralni pohod (br. 211-225);
- IX. Umirovljeni biskup (br. 226-231).

U Dodatku (br. 233-247) su sabrane odredbe i smjernice o upravljanju biskupijom u vrijeme "ispražnjene biskupske stolice" (*sede vacante*).

U okviru sedmoga poglavlja, kada je riječ o evangelizatorskom poslanju biskupa, istaknuto je da dijecezanski biskup kao učitelj vjere treba poznavati kulturni i socijalni ambijent svoga područja, te misaona strujanja, zatim izrodene oblike religioznosti i vjersko neznanje čak i kod ljudi s katoličkom tradicijom (br. 164). U tom poglavlju govori se i o "ekumenskom pastoralu" (br. 208) koji uključuje "punu ekumensku formaciju biskupijske zajednice tako da svi vjernici, posebno sveti služitelji, cijene neizmjerni dar jedinstva, rastu u ljubavi i razumijevanju prema drugoj braći, ali bez irenizma, te da se povezuju s molitvom cijele Crkve prema želji i normama Drugoga vatikanskog sabora. Posebna važnost neka se poklanja ekumenskoj formaciji u bogoslovnim sjemeništima, te u drugim centrima i ambijentima za formaciju klera i laika". U praktično vršenje ekumenizma ubrojena je spremnost na unutarnje obraćenje, ekumenska molitva, osobito Tjedan molitava za jedinstvo kršćana, te suradnja s drugim kršćanima. U glavne vrste suradnje ubrojena je zajednička molitva, dijalog, zajedničko svjedočenje i zalaganje u obrani ljudskih i kršćanskih vrijednosti. Preporučena je posebna pastoralna briga za katolike koji žive u braku s kršćanima drugih Crkava ili crkvenih zajednica.

Broj 209 posvećen je pastoralu u višereligijskoj sredini. Polazi od konstatacije da u tradicionalno kršćanskim zemljama raste broj pripadnika drugih religija, osobito u gradovima, univerzitetskim i industrijskim centrima. Kršćanska dobrotvornost i revnost "potiču biskupijsku zajednicu na humanitarno pomaganje, na dijalog i na naviještanje Krista u odnosu na takve osobe". Biskup treba organizirati pomoć takvim osobama da se socijalno integriraju, uključe u škole, nauče jezik, nađu stan, da mogu ići liječniku kada zatreba. Treba uspostaviti međureligijski dijalog radi međusobnoga razumijevanja i suradnje, poštujući vjerničku savjest drugih u sekulariziranom društvu. U tu svrhu biskup treba odabrati prikladne

katoličke osobe i osnovati komisiju za međureligijski dijalog koja će uključivati svećenike i laike. Direktorij nastavlja: "U višereligijskoj sredini biskup će često prihvaćati međureligijske pothvate i susretati druge vjerske poglavare. Te inicijative, koje valja razborito odvagnuti i razlikovati, mogu postati prilika za plodno susretanje i uzajamno obogaćivanje."

Zaključak

Od enciklike Pavla VI. o dijalogu Crkve s odijeljenim kršćanima, sa svijetom i s ljudima drugih vjera do ekumenskoga pastoralala i pastoralala u višereligijskoj sredini prema Direktoriju o ministriju biskupa prošlo je četrdeset godina. Ekumenski i religijski odnosi nisu više privatni stav kojega katoličkog teologa nego strateška opcija Crkve, pastoralni program. Biskup kao pročelnik mjesne Crkve brine se za ekumensko i dijaloško usmjerenje u formaciji pastoralnih djelatnika i vodi takvo pastoralno djelovanje na nekoliko razina:

- osobno se ponaša dijaloški prema odijeljenim kršćanima i sljedbenicima drugih religija;
- brine se za ekumensku i dijalošku formaciju pastoralnih djelatnika u biskupiji;
- susreće se s poglavarima drugih Crkava i vjerskih zajednica;
- osniva ekumenske i religijske komisije.

Ekumenski pastoral i međureligijski dijalog biskup animira i koordinira prema odredbama i preporukama katoličkog učiteljstva. Kao što za druge vidove pastoralala treba suradnike svećenike i vjernike laike, tako i za ovo područje. Istina, ovo nije najvažnije područje njegova djelovanja, ali je važno.

ECUMENICAL AND INTERRELIGIOUS RELATIONS IN A DIOCESE UNDER THE GUIDANCE OF ITS BISHOP

Summary

In his inaugural encyclical letter *Eclesiam suam* of August 6, 1964 pope Paul VI announced the willingness of the Church to open dialogue with whole humankind, with followers of other religions and with separated Christians. In

the subsequent work of Vatican II this teaching and attitude of the pope influenced the origin and content of documents of dialogue, like Declaration on Religious Freedom (DH), Declaration on the relationship of the Church to Non-Christian religions (NAE), Decree on Ecumenism (UR) and Pastoral Constitution on the Church in the Modern World (GS). Vatican II determined that candidates to ministerial priesthood should be educated for ecumenical and inter-religious relations (OT 19). The 1993 *Direttorio per l'applicazione dei principi e delle norme sull'ecumenismo* brought out the guidelines for ecumenical education in the Catholic Church (n. 55-91) which have been elaborated in 1995 *La dimensione ecumenica nella formazione di chi si dedica al ministero pastorale*. John Paul II in his 2003 postsynodal exhortation letter *Pastores gregis* asked bishops to practice the principals of proper ecumenism while they guide in unity their respective dioceses (n. 64) and to draw their attention to interreligious dialogue in view of peace building and peace making (n. 68). The 2004 *Direttorio per il ministero pastorale dei vescovi* deals with ecumenical pastoral ministry (n. 208) and with pastoral ministry in multireligious environment (n. 209). In contrast to dialogue which can be organized occasionally, ecumenical pastoral ministry and guidance of a diocese in multireligious environment request nurturing of constant relationship with separated Christians and with fellow citizens of other religious affiliation. In order to do it efficiently bishops need Catholic experts and properly educated pastoral ministers.

Key words: Vatican II, diocesan bishop, dialogue, education of pastoral ministers, ecumenical pastoral ministry, multireligious environment.